

ОЛЕНА ЗЛОБИНА,

доктор соціологічних наук, завідувачка відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Ідентичність у координатах нестабільності

Українське студентство у пошуках ідентичності / За ред. В.П.Арбеніної, Л.Г.Сокурянської. — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. — 520 с.

Пошуки ідентичності — природний стан молоді людини. На особистісному рівні цей процес досліджується у координатах конструювання самості, на груповому рівні дослідницький акцент переноситься на соціальні координати конструювання колективної ідентичності. Непросте саме по собі дослідження значно ускладнюється, коли соціальні координати втрачають сталість. За умов нестабільності процес пошуку ідентичності молоддю постійно змінює обриси, оскільки залежить від динаміки соціальних змін. Очевидно, що виконати таке завдання до снаги лише потужному дослідницькому колективові, сконцентрованому на досліджуваному феномені тривалий час. Саме таку спробу здійснили соціологи Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Спираючись на низку досліджень, здійснених серед українського студентства впродовж 2000-х років, авторський колектив дістав можливість простежити динаміку формування соціальної ідентичності молоді. В центрі ідентифікаційних координат автори розташували громадянську ідентичність, досліджуючи її формування у поєднанні з етнічною, регіональною, політико-ідеологічною, релігійною та іншими ідентичностями. Водночас загальне коло досліджуваних в монографії проблем досить широке, а отже, можна говорити, що перед нами фактично спроба створити соціальний портрет українського студентства, причому дослідити його зміни впродовж останнього десятиліття.

Монографія досить масштабна, в ній понад п'ятсот сторінок. Водночас книга має продуману конфігурацію, можна сказати, що вона "дружня до читача". Великою мірою це є заслугою керівників авторського колективу, які змогли вибудувати спільну схему викладу і забезпечити її відтворення у текстах. Загальний вступ ознайомлює читача з ідеєю проекту та виконавцями. Причому йдеться не лише про авторів текстів. На двох сторінках тексту висловлюються подяки колегам — соціологам з України, Росії та Білорусі, які допомагали у здійсненні емпіричних досліджень. Хоча вибірки в російській та білоруській частинах опитувань не завжди репрезентативні, порівняння, зважаючи на гомогенність досліджуваної групи з огляду

на центральне фокусування дослідження, можна вважати коректним, принаймні коли йдеться про загальні тенденції подібностей чи відмінностей.

Два відносно незалежні розділи книги присвячені ідентичностям і життєвим орієнтаціям та практикам. Обидва розділи складаються з низки підрозділів, які поділяються на теоретико-настановчі та теоретико-прикладні. У вихідних підрозділах визначаються концептуальні основи дослідження. Ці тексти не просто глибоко пророблені й одразу занурюють читача у сучасний соціологічний дискурс. Головне, що вони залишаються ключовими для авторів наступних підрозділів, визначаючи спільну платформу всього дослідження. Водночас і підрозділи, в яких аналізуються емпіричні результати, не випадково позначено як теоретико-прикладні. Кожен із них містить власне теоретичне обґрунтування, сфокусоване на поглибленому аналізі певного сектору загального дослідницького кола. Слід наголосити, що автори не обходять увагою інших українських досліджень спорідненої проблематики. Інколи це доволі складно, зважаючи на характер дослідницького інструментарію, проте застосування його до специфічної соціальної групи безумовно дає нове знання.

Що ж очікує читача, який разом з авторами вирушить на пошуки ідентичності українського студентства? Насамперед це констатація того, що “сучасне покоління української молоді в переважній своїй більшості вже достатньо глибоко інтегроване у спільноту громадян України, як на раціональному, так і на ціннісно-емоційному рівні” (с. 66). Попри те, що результати дослідження підтверджують рухливість соціальних координат, в яких відбувається ідентифікація, зокрема те, що “передчасно говорити про сформованість та усталеність політико-ідеологічних уподобань українського студентства” (с. 223), авторський аналіз дає підстави для висновків про впевнене освоєння молоддю як етнокультурної, так і громадянської ідентичності. Складність і суперечливість цього процесу спричиняються великою мірою тим, що в соціальних координатах, які окреслюють межі ідентифікації, досі не визначено пріоритетність “етнокультурної” чи “політичної” моделі нації. Водночас на особистісному рівні проблема поєднання етнічного і громадянського не виглядає для більшості студентів складною. Зокрема дослідники констатують, що українському студентству притаманний стан “етнічного спокою”, за якого етнокультурна визначеність не суперечить усвідомленню ідентичності громадянської (с. 121).

Авторам вдалося простежити тісний зв'язок між громадянською і локальною ідентичностями й констатувати, що високий рівень локальної ідентичності є тим ресурсом, використання якого сприятиме формуванню як сталої національної, так і сталої громадянської ідентичності (с. 136). А от європейська ідентичність має радше “інклюзивний характер”, оскільки легко поєднується з іншими соціальними ідентичностями. Дослідження показало, що ті студенти, які ідентифікують себе як європейці, більшою мірою схильні до сприйняття та комбінування різних соціальних ідентичностей. Водночас показово, що саме представники цієї групи мають вищі показники академічної успішності, більш амбітні професійні плани, а отже, комбінування європейської ідентичності з громадянською є важливим ресурсом розвитку країни (с. 157–158).

Досить загадкову, не надто поширену, але впевнено відтворювану серед студентства радянську ідентичність цікаво проаналізовано в монографії, що стосується її можливих витоків. Зважаючи на обмеженість емпіричної бази, автори вдаються до аналізу наявних дискурсів “радянськості” — негативного та ностальгійного — і доходять висновку, що саме останній відтворює в молодіжному середовищі принаймні “номінальну” ідентичність “радянської людини”. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що конструювання ідентичності в координатах “радянськості” для сучасного студентства майже не пов'язане з колективістськими цінностями. На думку авторів, це свідчить радше про “зовнішнє” позначення належності до неіснуючої

спільноти як спосіб контридентифікації, що дає змогу здійснювати стратегії самоконструювання, альтернативні до запропонованих владним дискурсом (с. 195). На прикладі аналізу цієї ідентичності досить добре видно, в який бік мають розвиватися подальші дослідження проблем соціальної ідентифікації. Авторські припущення мають знайти підтвердження чи бути спростовані лише в перебігу реалізації додаткових дослідницьких проєктів — не лише кількісних, а й якісних.

Друга частина монографії присвячена дослідженню життєвих орієнтацій та практик українського студентства. Автори намагаються проаналізувати чинники, що детермінують процеси (само)ідентифікації особистості в умовах суспільних змін. Привертає увагу аналіз ціннісної плюралізації та диференціації сучасного українського студентства в координатах традиціоналізму, модернізму та постмодернізму, особливо динаміка цього процесу. Зокрема дослідження підтверджує домінування в студентському середовищі модерністського ціннісного дискурсу й поступове зменшення як групи “постмодерністів”, так і групи “традиціоналістів” (с. 277).

Водночас суттєвих змін у моральних орієнтаціях українського студентства не відбувається. Принаймні аналіз принципів соціальної взаємодії в координатах “колективізм — індивідуалізм” та “толерантність — агресивність” показує, що принципи колективізму мають значно більшу підтримку, ніж принципи індивідуалізму, водночас за всією толерантністю — войовничість спостерігається поділ на дві дуже близькі за кількістю групи (с. 316). Утім, слід мати на увазі, що войовничість у міжособистісних взаємодіях не означає домінування принципу ворожості як підґрунтя конструювання громадянської ідентичності, хоча вищий рівень особистісної толерантності справді пов’язаний з вищим ступенем громадянської ідентичності (с. 322). Результати дослідження підтверджують, що серед студентської молоді механізм консолідації на підставі образу спільного ворога не є ані масовим, ані домінуючим — для студентства Україна не є країною “етнічних українців” або землею між Польщею і Росією (с. 386). Загалом тема толерантності розвивається авторами в різних напрямках, зокрема, відчуття ворожості досліджується у зв’язку з моно- та поліетнічними стосунками, виокремлюються чинники інтолерантності тощо. Зважаючи на важливість толерантності в молодіжному середовищі, доречним є і спеціальний підрозділ, присвячений соціальним технологіям її формування, таким як залучення студентства до волонтерської діяльності.

Змістовним і ретельним є аналіз проблем конструювання культурного капіталу українського студентства. Знову ж таки йдеться про підтвердження того, що український соціокультурний простір має хитку систему ідентифікаційних координат, і тому громадянська ідентичність не виконує орієнтаційну функцію, принаймні в професійно-орієнтаційному та соціоструктурному вимірах (с. 365).

Нарешті, пошуки молоддю власного місця у житті тісно пов’язані з еміграційними настроями в молодіжному середовищі. Водночас складність ідентифікаційних процесів якраз і полягає в тому, що ідентифікаційний портрет як “потенційних емігрантів”, так і “патріотів” містить усі запропоновані моделі ідентичностей (с. 466). Крім мобільності географічної окремо досліджується мобільність академічна, зокрема обговорюються переваги та ризики актуалізації цього феномену. Першим у низці можливих ризиків автори називають небезпеку втрати країною найбільш підготовленої та налаштованої на самореалізацію частки молоді. Цей ризик видається досить актуальним, зважаючи на те, що стратегія самоактуалізації не превалує в уявленнях молоді про життєвий успіх. Більшість студентства орієнтована на “утриманське досягнення”, на підтримку ззовні, а не на власні сили і не дуже зважає на те, яким шляхом буде досягнуто результат (с. 509–510).

Отже, великий авторський колектив, в якому представлені соціологи усіх поколінь — від добре відомих докторів та кандидатів наук до молодих аспірантів і

навіть магістрів — створив різнобарвну і насичену книгу, знайомство з якою буде цікавим і корисним для такого самого широкого кола читачів — від провідних соціологів-науковців до студентів. Сюжети, позначені у цій рецензії, не претендують на опис дослідження в усій його повноті. Це радше запрошення читача до самостійного ознайомлення з книгою, в якій зібрано цікавий емпіричний матеріал і запропоновано оригінальні теоретичні гіпотези щодо проблем формування ідентичності сучасної молоді людини.

ОЛЕНА ЮРКЕВИЧ,

доктор філософських наук, завідувачка кафедри логіки Національного університету “Юридична академія” імені Ярослава Мудрого, Харків

Концепція соціальної візуалістики: від відображення — до зображення

Батаєва Е.В. Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики : Монография. — Харьков: ФЛП Лысенко И.Б., 2013. — 349 с.

“Око” та “вухо” — два органи сприйняття, дві гносеологічні позиції, що формують образи соціального світу. Місце “відображувальної” оптики в ХІХ столітті заступило Гайдегерове “буття, що говорить”, яке необхідно чути. Аудіальні смисли задали контексти розуміння через уточнення візуальних практик. Але у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття соціальна філософія і соціологія прийшли до розуміння відносності єдиного образу соціального світу; криза державних ідеологій, розвиток інформаційного суспільства сприяли розкріпаченню творчої енергії сучасної людини, котра з безвідповідальною безпосередністю вдалася до соціального експериментування. Образи соціального світу почали примножуватися, несправжні світи попереplitалися зі справжніми, стосовно соціального світу змінився характер сприйняття — пасивно відображувальне сприйняття поєдналося з активною творчою уявою. Образ соціального світу став зображеним, набув характеристик образотворчого мистецтва. Таким постає методологічний поворот у соціальній теорії, виходячи з якого формується теоретична позиція Катерини Батаєвої у монографії з оригінальною назвою “Видиме суспільство. Теорія і практика соціальної візуалістики”.